

Навзат Содиқ Сулаймон таҳқиқи. – Уммон: Дор Дажла, 2009.

24. Абу Лайс ас-Самарқандий. Мухталаф ар-ривоя. Алоу-л-Олам ас-Самарқандий ривояти ва тартиби. Др. Абдурраҳмон ибн Муборак ал-Фараж таҳқиқи. – Байрут: Мактаба ар-рушд, 2005.

25. Алоуддин Муҳаммад ибн Абд ал-Ҳамид Абу ал-Фатҳ Ал-Усмандий ас-Самарқандий. Тарикат ал-хилоф байн ал-аслоф. Шайх Али Муҳаммад Муъавваз ва Шайх Одил Аҳмад Абдулмавжуд таҳқиқи. – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмий, 1992.

26. Шайх А. Мансур. Ҳидоят. 2013/1.

27. Деҳхудо. Луғатнома. «ح» ҳарфи томи. – Техрон: 1338/1970.

28. Кафавий. Китоб у-аъломи-л-ахёр. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази. №91-ашёвий рақамли қўлёзма/ Лакнавий. Ал-Фавоид ал-баҳийя. – Қозон: Матбаат ал-хизона, 1903.

29. Қориев О.А. Фарғона фикҳ мактаби ва Бурҳониддин ал-Марғиноний. –Т.: Фан, 2009.

30. Насафий Абу Ҳафс Умар. Тилбат ат-талаба фи истилоҳот ал-фикҳийя. Ж. 1.

31. Қураший. ал-Жавохир ал-музийя. – Байрут: Муассасату-р-рисола, 1993.

32. Ramazan Şeşen. Mukhtarat min al-Makhtutat al-Arabiyyat al-Nadira fi Maktabat Türkiye. Ж.2. – İstanbul: IRCICA, 1997.

Маъмуржон ЭРКАЕВ*

Ўзбекистон ҳақаро ислом
академияси,
таянч докторанти

ҚУРЪОНДА ИЖАРА ШАРТНОМАСИ БИЛАН БОҒЛИҚ ОЯТЛАР ТАҲЛИЛИ

ANALYSIS OF THE VERSES RELATED TO THE LEASE (IJARA) AGREEMENT IN THE QUR'AN

АНАЛИЗ АЯТОВ КОРАНА, КАСАЮЩИХСЯ ДОГОВОРА АРЕНДЫ (ИДЖАРА)

Калит сўзлар: ижара, эваз, ақд, фазл, маҳр, никоҳ, талоқ, эмизиш, тижорат, касб.

Keywords: lease, exchange, contract, fadhl, dowry, marriage, divorce, breastfeeding, trade, profession.

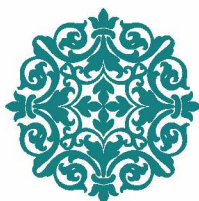
Ключевые слова: аренда, обмен, договор, фадхль, приданое, брак, развод, грудное вскармливание, торговля, профессия.

Кириш

Ислом ҳуқуқшунослигида ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга оид масалалар асосан фикҳ ва фатво жанрида ёзилган адабиётлар асосида ўрганилади. Мазкур икки жанрда ёритилган масалаларнинг барчаси Қуръон, ҳадис ва уламолар ижмоси асосида шакллантирилган. Мавзуга доир Қуръон оятлари тўғрисида нафақат ислом оламида, шу жумладан Мовароуннаҳрда яшаб ижод қилган муфассирларнинг қарашлари ҳамда уларнинг тафсир фанига оид бир қатор асарларида ижара шартномалари билан боғлиқ фикҳий қоидаларни ишлаб чиқилиши муҳим аҳамият касб этди.

Ижара, яъни бирор нарсани муайян миқдордаги эваз баробарига вақтинча фойдаланиш учун бериш ёки олиш борасида ҳуқуқий маданиятни тартибга солиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Зеро, ижара масалалари инсонлар томонидан энг қўп мурожаат қилинадиган ижтимоий-ҳуқуқий муносабатлар сирасига киради. Демак, унинг ҳуқуқий жиҳатларини ёритиш, таҳлил

*M.Erkayev – Doctoral student of the International Islamic Academy of Uzbekistan.

қилиш, тадқиқ этиш одамлар орасида ўзаро ҳуқуқий маданиятни шакллантириш билан бирга, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилинишига олиб келади.

Асосий қисм

Ислом ҳуқуқшунослигида ҳар бир ҳуқуқий атама Қуръон оятлари билан асосланади. Уларни тушунишда мужтаҳид муфассирларнинг илмий қарашларини ўрганиш мазкур ҳуқуқий муносабатларни тартибга солинишида муҳим аҳамият касб этади.

Айрим луғат олимларининг фикрига кўра, “الْإِجَارَةُ” [al-ijarotu] сўзи يَاجِرُ - أَجَرَ [ajaro-ya'jiru] феълидан ясалган исм бўлиб, бирон бир амал эвазига берилган иш ҳақи маъносини ифода қилади” [8: 10-11]. Демак, Қуръондаги ижара сўзнинг маъноси, мазмун моҳиятини англатувчи сўзларни ўрганиш, таҳлил қилиш илмий ишни кенг ўрганилишида муҳим ҳисобланади.

الْإِجَارَةُ [al-ijarotu] сўзининг айнан ўзи Қуръонда зикр қилинмаган. Аммо унинг ўзаги أَجُرُ [ajr;un] сўзи 87 марта келтирилган. Уларнинг аксари (ҳақ, савоб, мукофот [9: 31]) маъноларини англатади. Фақатгина, Каҳф сурасининг 77-оятда ҳамда Қасос сурасининг 25-оятда “хизмат ҳақи” маъносини англатади. أَجُرُ [ajr;un] сўзининг кўплик шакли أَجُورُ [ujur;un] бўлиб, у Қуръонда 12 марта келтирилган. Уларнинг барчасидан ҳақ, савоб, мукофот, маҳр маънолари тушунилади [9: 31-32]. Улардан фақат Талоқ сурасининг 6-оятда зикр қилинган أَجُورُ сўзи ижара шартномаси билан боғлиқ эканини кўриш мумкин.

Шунингдек, اسْتَأْجَرَ [ista'jaro] (ижарага олди [9: 31]) феъли Қасос сурасининг 26-оятда икки марта, تَأْجُرُ [ta'juru] (нарсани ижарага берди [10: 30]) феъли мазкур суранинг 27-оятда бир марта зикр қилинган. Ундан ташқари, айрим оятларда ижара шартномаси билан боғлиқ масалалар ёритилганига гувоҳ бўлиш мумкин. Жумладан, Бақара сурасининг 233-оятда қуйидагича баён қилинган.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ وَلا يَوْلَدُهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ يَوْلَدُهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Оналар болаларини тўла икки йил эмиздадилар. (Бу ҳукм) эмизшни бенуқсон қилмоқчи бўлган кишилар учундир. Уларни

(яъни, оналарни) яхшилик билан едириб-ичириш отанинг зиммасидадир. Ҳеч кимга тоқатидан ташқари нарсаси тақдир қилинмайди. Болалари сабабли ота ҳам, она ҳам зарар тортмаслар. Меросхўр – ворис зиммасида ҳам худди шундай (бурч) бордир. Агар (ота-она) ўзаро келишиб, маслаҳат билан (болани сутдан) ажратмоқчи бўлсалар, гуноҳкор бўлмайдилар. Агар болаларингизни (эмизувчи энагага) эмиздирмоқчи бўлсангиз, берадиган ҳақни яхшилик билан тўла-тўқис тўлаб турсангиз, гуноҳкор бўлмайсиз. Оллоҳдан кўрқингиз ва билингизки, албатта, Оллоҳ қилаётган амалларингизни Кўрувчидир” [13: 83-84]. (Бақара, 233-оят)

Барча уламоларнинг иттифоқида кўра мазкур оят ислом ҳуқуқида ижара шартномасининг жоиз эканига далолат қилади. Унда эмизикли болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасига оид бир неча масалалар баён қилинган. Хусусан,

- болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасининг энг узоқ муддати икки йил экани; бу уламолар ўртаси ихтилоф қилинган масала бўлиб, Абу Ҳанифа: “Эмизиш муддати икки ярим йил”, Абу Юсуф ва Муҳаммадлар: “Икки йил” [14: 368], деб таъкидлаган.

- эмизиш муддати давомида она ва боланинг нафақаси отанинг зиммасига вожиблиги;

- она ва болани нафақа билан таъминлашда отанинг молиявий имкониятлари инобатга олиниши;

- ижара ҳақи ўзаро томонларнинг келишуви асосида белгиланиши;

- она ижара ҳақини ортиқча талаб қилишга, шунингдек, ота болани эмизишда онани мажбурлашга ҳақли эмаслиги, чунки мазкур масалада ота ёки онадан бирига зарар етиши эҳтимолдан холи эмас;

- агар ота вафот этган бўлса ёки дом-дараксиз йўқолган бўлса, болани эмизиш билан боғлиқ масалалар, яъни онаси ёки бегона аёл билан тузилган ижара шартномасида белгиланган вазифаларни бажариш боланинг меросхўрлари зиммасига лозим экани;

- ўзаро келишган ҳолда болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасини муддатидан олдин бекор қилишнинг жоизлиги;

- агар боланинг онаси вафот этса ёки эмизшдан бош тортса ёки узрли сабабларга кўра болани эмиза олмаса, ота бегона аёлни ижара шартномаси асосида ёллашининг жоизлиги;

Ислом ҳуқуқида болани эмизиш муддати ҳомиланинг муддати билан бевосита боғлиқ экани айtilган. Бу масалани Ибн Аббос қуйидагича баён қилган: “Агар бола олти ойда туғилса, уни тўлиқ икки йил эмизилади. Агар етти ойда туғилса, йигирма уч ой, агар тўққиз ойда туғилса, йигирма бир ой эмизилади”, деди ва **“Унга ҳомиладор бўлиш ва уни (сутдан) ажратиш (муддати) ўттиз ойдир”** [13: 745], оятини ўқиди [11: 7/ 17:110-111].

Юқоридаги оятда болани эмизиш муддати икки йил экани айtilган бўлса-да, мазкур оятда эса ҳомиладорлик ва болани эмизиш муддат умумий ўттиз ой экани баён қилинган. Шунга кўра, Ибн Аббоснинг фикри кўпчилик фақиҳлар томонидан қўллаб-қувватланган. Шундан келиб чиқиб, болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасининг муддати болани неча ойда туғилганига қараб белгиланади деб хулоса қилиш мумкин. Белгиланган муддат тугагач ижара асосида эмизишга ёлланган аёл ижара ҳақи талаб қилиш ҳуқуқга эга бўлмайди.

Ислом ҳуқуқшунослигига оид манбаларда, узурли сабаб бўлса, хусусан, онада турли юқумли касалликлар бўлса ёки она сути етарлича иммунитетга эга бўлмасдан боланинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатса, шунингдек, узрли сабабларсиз она болани эмизишдан бош тортса ота болани эмизиш учун ижара шартномаси асосида бегона аёлни ёллаши жоизлиги айtilган.

Манбаларда болани эмизиш билан боғлиқ айрим масалаларда муфассирларнинг фикри турлича эканини кўриш мумкин. Жумладан, “Руху-л-баён” китобида: “Ота боласини эмизиш учун бегона аёлни ёллаши жоизлиги билан бир қаторда онасини уни эмизишдан таъқиқлаб қўйиши мумкин” [14: 370], дейилган. Бунга турли сабабларни келтириш мумкин. Масалан, онасининг хулқи ёмонлиги ва ҳоказо.

“Руху-л-маъоний” асарида эса, мазкур гап шофеъий мазҳаби уламоларини фикри бўлиб, ҳанафий мазҳабида болани эмизишга бошқалардан кўра она ҳақлидир. Зеро, агар она боласини эмизишга рози бўлса, ота бегона аёлни ёллаши жоиз эмаслиги [17: 148] айtilган. Демак, ҳанафий мазҳаби уламоларининг фикрига кўра, ҳар қандай ҳолатда она боласини эмизишга ҳайрихоҳ бўлса, ота унга тўсқинлик қилиш ҳуқуқига эга эмас.

Юқоридаги оятдан эр ўзининг никоҳидаги рафиқасини ўрталаридаги никоҳ бузилмаган (яъни

талоқ қилинмаган) бўлса-да, боласини эмизиш учун ижара шартномаси асосида ёллаши жоиз деган тушунча келиб чиқади. Чунки оятда аёлнинг талоқ қилинган ёки талоқ қилинмагани тўғрисидаги шарт зикр қилинмаган. Балки оят умумий маънони ифода қилади. Аммо фикҳий манбаларда эр турмуш ўртоғини ўрталаридаги никоҳ бузилмасидан ижара шартномаси асосида боласини эмизиш учун ёллаши жоиз эмаслиги, таъкидланган. Мазкур ижтимоий-ҳуқуқий муносабат Талоқ сурасининг 6-ояти билан тартибга солинган.

{ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَمْتَرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ
وَإِنْ تَعَاَسَرْتُم فَسَتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى }

“Энди агар (талоқ қилган аёлларингиз) сизлар учун (бола) эмизсалар (яъни, ўзларининг сизлардан бўлган болларини эмизсалар), у ҳолда уларнинг (эмизганликлари учун) ажр-ҳақларини беринглар! Ва (эмизиш, ҳамда унинг ҳаққи хусусида) ўзаро яхшилик билан келишиб олинглар! Агар (келиша олмасдан) танг ҳолга тушсангизлар, бас, у (ота) учун (боласини) бошқа (бир аёл) эмизур. (Яъни, ота болани бошқа – бегона аёлга эмиздурур)” [13: 849-850]. (Талоқ, 6-ояти)

Уламоларнинг иттифоқига кўра мазкур оят ҳам ислом ҳуқуқида ижара шартномасининг жоиз эканига далолат қилади. Унда болани эмизиш билан боғлиқ ижара шартномасида эътибор берилиши лозим бўлган бир қанча масалалар баён қилинган. Жумладан,

- онани ижара шартномаси асосида боласини эмизишга жалб қилиш учун у талоқ қилинган бўлиши;
- ижара асосида эмизишга ёлланган она ижара ҳақи талаб қилиш ҳуқуқига эга экани;
- эмизиш хусусида ижара ҳақи ўзаро келишилган ҳолда белгиланиши;
- томонлар келишувга амал қилиши лозимлиги;
- эмизиш масаласида келиша олмасалар, ота боланинг онасини мажбурламаслиги, айрим ҳолатлар бундан мустасно;
- она болани эмизиш хусусида таклиф қилинган ижара келишувини рад этиш ҳуқуқига эга экани;
- ота ижара шартномаси асосида бошқа аёлни эмизиш учун жалб қилиши жоизлиги. Бу ўринда она қаршилик қилиш ҳуқуқига эга эмаслиги.

Мазкур масала “Тафсиру-л-Қуръони-л-аъзим” китобида қуйидагича баён қилинган: талоқ қилинган аёл ҳомиласини дунёга келтириши билан иддаси тугайди ва боин талоқ бўлган ҳисобланади.

Ушбу мақолада Қуръонда ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга оид ижара шартномаси билан боғлиқ оятлар ўрганилди.

Мазкур мавзунинг ўрганишнинг аҳамиятли томони шундаки, инсонлар ўртасидаги ўзаро ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш билан бирга, соҳага доир бугунги кундаги долзарб муаммоларга ечим бўлади.

Мақолада араб тилидаги ижара маъносини ифода қилувчи сўзлар Қуръонда қайси маъноларда қўлланилган ёритилди. Шунингдек, Қуръонда ижара шартномасининг шариятда жоизлиги билан боғлиқ оятлар келтирилган бўлиб, жумладан, Бақара сурасининг 233-ояти, Талоқ сурасининг 6-ояти, Қасос сурасининг 27-ояти, Каҳф сурасининг 72-ояти, Жума сурасининг 10-ояти, Юсуф сурасининг 72-ояти ва Бақара сурасининг 198-оятлари хусусида муфассир ва фақиҳларнинг фикрлари атрофлича ёритилди, қиёсий таҳлил қилинди ва илмий хулосалар берилди.

Мақолани ёритишда ислом оламида тафсир фанида кўзга кўринган Абу Бакр Жассос (ваф. 980), Муҳиддин Ибн Арабий (ваф. 1241), Шамсиддин Куртубий (ваф. 1273), Ибн Касир Дамашкий (ваф. 1373), кабилар қаторида Мовароуннаҳр алломалари Имом Мотуридий (ваф. 945), Абу Лайс Самарқандий (ваф. 1003) каби муфассирлар асарларидан фойдаланилди.

In this article, the verses related to the lease agreement in the Qur'an on social and legal relations have been studied.

An important aspect of the study of this topic is that it will be a solution to today's pressing problems in the field along with the regulation of socio-legal relations between people.

The scientific article describes the meanings of the words used in the meaning of lease in Arabic in the Qur'an. The Qur'an also contains verses on the legality of a lease agreement, including verse 233 of Surah al-Baqara, verse 6 of Surah at-Talaq, verse 27 of Surah al-Qasas, verse 72 of Surah al-Kahf, verse 10 of Surah al-Jum'a, verse 72 of Surah Yusuf, and verse 198 of Surah al-Baqara. The views of the mufassirs and faqihs on these verses have been described, compared, and scientific conclusions have been made.

The works of commentators who were prominent in the field of tafsir in the Islamic world such as Abu Bakr Jassas (d. 980), Muhiyiddin Ibn Arabi (d. 1241), Shamsuddin Qurtubi (d. 1273), Ibn Kathir of Damascus (d. 1373), and other scholars of Mawarannahr, such as Imam Maturidi (d. 945) and Abul Lays Samarkandi (d. 1003) were used in writing the article.

В данной статье были изучены аяты Корана, связанные с договором аренды, по общественно-правовым отношениям.

Важным аспектом изучения данной темы является то, что она станет решением актуальных сегодня проблем в данной сфере наряду с регулированием социально-правовых отношений между людьми.

В научной статье описаны значения слов, употребляемых в Коране в значении аренды на арабском языке. Коран также содержит стихи о законности договора аренды, в том числе стих 233 суры аль-Бакара, стих 6 суры ат-Талак, стих 27 суры аль-Касас, стих 72 суры аль-Кахф, стих 10 Суры аль-Джума, стих 72 суры Юсуф и стих 198 суры аль-Бакара. Взгляды муфассиров и факихов на эти стихи были описаны, сопоставлены и сделаны научные выводы.

При написании статьи, были использованы работы комментаторов, которые занимали видное место в области тафсира в исламском мире, среди них такие как Абу Бакр Джассас (ум. 980), Муҳиддин ибн Араби (ум. 1241), Шамсуддин Куртуби (ум. 1273), Ибн Касир из Дамаска (ум. 1373) и другие ученые Мавераннахра, такие как Имам Матуриди (ум. 945) и Абу Лайс Самарканди (ум. 1003).

У ҳуқуқий жиҳатдан боласини эмизиш ёки эмизмаслик ихтиёрига эга. Агар болани эмизса, ижара ҳақи олиш ҳуқуқига эга бўлади. Аёл хизмат ҳақи миқдорини белгилаш юзасидан боланинг отаси ёки унинг ўрнини босувчи шахслар билан келишувни амалга оширади [7: 153].

Демак, бола дунёга келганидан сўнг ота ёки унинг ўрнини босувчи шахслар она сутининг болага фойдаси қўп эканини инобатга олиб, унга болани эмизишни таклиф қилса, она хизмат ҳақи сифатида маълум бир миқдорни талаб қилиши

мумкин ва бу келишув ижара шартномаси орқали амалга оширилади. Шунингдек, унда томонларнинг вазифалари, мажбуриятлари ва унинг муддати белгиланишига алоҳида эътибор қаратилиши лозим.

Бу ўринда она талоқ қилинган бўлиши хусусида “Таъвилоти аҳли сунна” китобида таъкидланишича: хотин эридан ажрашиб, болани эмизиш учун ижара шартномаси тузиши ва ижара ҳақи олиш ҳалол. Аммо эрининг никоҳида бўла туриб, эридан бўлган боласини эмизиш учун ижара ҳақи талаб қилиш

жоиз эмас [10: 71]. Чунки эрининг никоҳида бўлган аёл ва унинг боласини нафақаси отанинг зиммасида бўлади. Шу боис, эр-хотин ўртасидаги никоҳ бекор қилинмаган бўлса, хотин эридан нафақасидан бошқа молиявий мажбуриятларни талаб қилишга ҳуқуқига эга бўлмайди.

Демак, ижара ҳақининг белгиланишига асосий сабаб, она болани эмизиши ва уни боқиш учун бошқа иш билан шуғулланмаслигидир. Ижара шартномаси асосида эмизишга жалб қилинган шахс (онаси ёки бошқаси) шартномада белгиланган муддат давомида болани эмизиши, уни паваришлаши ва унинг тарбияси билан шуғулланиши лозим бўлади. Агар она ижара ҳақини олмаса, ўзи ва боланинг нафақаси учун ишлаб пул топишга мажбур бўлади. Бу эса, боланинг ривожланиши ва унинг тарбиясига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Болани эмизиш масалада она мажбурланмаслиги оятда таъкидланган бўлса-да, истисно тарзда айрим ҳолатларда мажбурланиши мужтаҳидлар томонидан баён қилинган. Жумладан, Заҳҳок шундай деган: “Агар она болани эмишидан бош тортса, ота бошқа аёлни ижара асосида ёллайди. Аммо бошқа аёллар (ижара келишувини) қабул қилмасалар, она боласини ижара ҳақи асосида эмизишга мажбур қилинади” [16: 56]. Чунки бу ўринда боланинг ҳаётини сақлаб қолиш муҳим эканига эътибор қаратилган. Шунингдек, айрим ҳолларда бола ўз онасидан бошқасининг кўкрагини қабул қилмаслиги мумкин. Шу каби ҳолатларда ҳам она боласини ижара шартномаси асосида эмизишга мажбур қилинади.

Шунингдек, Қасос сурасининг 27-оятда ҳам ижара шартномаси билан боғлиқ масалалар ёритилган.

{ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمْنِي حَبْجَ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ }

“Менга саккиз йил ишлаб беришнинг шарти билан, шу икки қизимдан бирини сенга никоҳлаб бермоқчиман, агар ўн йилни тамомласанг, бу сенинг ишинг”, – деди [15: 380].

Мазкур оятни “Бадониус саноеъ” китобининг муаллифи қуйидагича тафсир қилган: “Менинг ижарачим бўлгин ёки мен сенга қизимни никоҳлаб берганим эвазига менинг қўйларимни саккиз йил боқиб бергин” [5: 512].

Муаллифнинг фикрига кўра, Шуайб пайғамбар Мусога ижара келишувини таклиф қилган. Унда қўйларни саккиз йил боқиш, унинг эвазига қизларини никоҳлаб бериш таклиф қилинган.

“Тафсири Қуръони-л-аъзим” китобида мазкур оят қуйидаги ҳадис билан тафсир қилинган: “Али ибн Робаҳ Лахмий: “Мен Утба ибн Надр Салмийнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Мусо иффатини сақлаш ва қорнини тўйдириш учун ўзини ижарага берди”, деб айтганларини эшитдим”, деди” [7: 230].

Таъкидлаш жоизки, Мусо пайғамбарнинг бошқа имкони ҳам бўлмаган. Чунки ўзи Мисрдан қочиб келган ва қорнини тўйдириш учун мазкур таклиф, яъни ижара келишувига розилик билдирган.

“Таъвилоти аҳли сунна” китобида таъкидланишича: икки қиздан бири отасидан уни ижарага олишни талаб қилган. Отаси унга никоҳни таклиф қилди. Ваҳоланки, қизда никоҳга қизиқиш бўлмаган. Аллоҳ таоло оятда: **“Менга саккиз йил ишлаб беришнинг шарти билан”**, деб воқеани баён қилди. Бу икки хил маънони ифода қилади:

Биринчиси, қизларнинг отаси никоҳ ва маҳрнинг бадалига саккиз йил ишлаб беришни шарт қилган. Саккиз йил белгиланишининг сабаби эса, ўша вақтда қўй боқувчининг саккиз йиллик меҳнати учун бериладиган хизмат ҳақи аёл кишининг *маҳри мисл* миқдориغا тенг бўлган.

Иккинчиси, саккиз йиллик меҳнат никоҳ эвазига таклиф қилинмаган. Балки, белгиланган муддат давомида маълум бир улуш эвазига таклиф қилинган ижара келишуви. Шунингдек, у аёл учун бериладиган маҳр миқдорини ҳам ифода қилмайди. Агар оят мана шу маънони ифода қилса, унда саккиз йил белгиланиши сабаби қуйидагича бўлади:

– Мусо алайҳиссалом бошидан кечирганларини сўзлаб бергач, қизларнинг отаси Мисрга қайтиб кетолмаслигини ва саккиз йил давомида у ерда тинчлик бўлмаслигини олдиндан тахмин қилган. Шу боис, унга саккиз йил ишлашни таклиф қилган.

– Қизларнинг отаси Мусонинг қалбида ватанига қайтиш фикри борлигини сезиб, уни у ерга қайтишдан умидини узиш учун саккиз йил (шу вақт мобайнида фикри ўзгариб қолишини умидида) ишлаб беришни шарт қилган [10: 166].

Маҳри мисл – аёлга бериладиган маҳрнинг бири тури бўлиб, отаси тарафидан бўлган тенгдошларига берилган маҳрнинг миқдори ҳисобланади. Ёши, ҳусни жамоли, молу давлати, яшаётган ҳудуди ва замони, бокира ва саййиба (яъни, жувон)лиги инобатга олинади. Шунингдек, одоб ахлоқига ҳам эътибор қилинади. Агар отаси тарафдан тенгдошлари топилмаса, бегоналар орасидан қаралади. Аммо онаси тарафдаги тенгдошларига берилган маҳр инобатга олинмайди. Лекин ота-

онасининг қариндошлиги бир ёки икки авлодда бирлашса, маҳри мислга аниқлик қиритишда онанинг қариндошларини инобатга олиш жоиз [12: 62].

Воқеани батафсил ўрганиб ижара келишуви олдинги пайғамбарларнинг шариатларида ҳам бўлганига ва турли шартлар асосида келишув амалга оширилганига гувоҳ бўлиш мумкин. Аҳамиятли тарафи шундаки, воқеада ижара келишуви оғзаки тарзда амалга оширилган ва томонлар мазкур келишувнинг шартларига амал қилган. Аслида қизларнинг отаси Мусонинг хулқи гўзал бўлгани боис унга қизиқиш билдирган. Шу боис, унга қизларидан бирини никоҳлаб беришини маълум қилган.

Улар саккиз йил давомида қўйларини боқиш хусусида ижара келишувини амалга оширган. Чунки айрим муфассирлар Мусога қизлардан бирини никоҳлаб бериш алоҳида масала ва қўйларни боқиш билан боғлиқ ижара келишуви эса алоҳида деб ҳисоблаган. Шу боис, Мусо алайҳиссалом қизлардан бирига уйланиб, уларнинг отасига қарашли қўйларни тирикчилик қилган, деб хулоса қилиш мумкин.

Шунингдек, Каҳф сурасининг 77-оятда ҳам ижара шартномаси билан боғлиқ масала ёритилган.

{ فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا }

“Кейин ўша жойда йиқилай деб турган бир деворни кўришгач, (Хизр) уни тиклаб қўйди. (Мусо) деди: “Агар хоҳласанг, бу (ишинг) учун ҳақ олишинг мумкин эди” [1: 302].

Оятда бажарилган ишнинг эвазига ҳақ олиш мумкинлиги ҳақида баён қилинган. Бу Мусо пайғамбарнинг шариатида ижара келишувининг жоизлигига яна бир далилдир.

Аслида Мусо пайғамбар Хизрни текинга ишамаслик ва амалга оширилган ишнинг хизмат ҳақини талаб қилишга қизиқтирган. Шунингдек, у ўзлари учун зарур эканини уқтиришга ҳаракат қилган. Аммо Мусонинг таклифини Хизр қабул қилмаган ва унинг сабаби олдинги ҳамда кейинги оятларда батафсил келтирилган. Уни ижара шартномаси билан алоқаси бўлмагани учун келтирилмади.

Эътиборли жиҳати ҳеч қандай келишув бўлмаган нарсага иш ҳақи талаб қилишга таклиф қилганидир. Демак, бу каби ҳолатларда ижара ҳақи талаб қилиш Мусо пайғамбарнинг шариатида жоиз бўлган, деб хулоса қилиш мумкин. Аммо

ислом ҳуқуқида ижара шартномасининг асосий шартларидан бири бу – иш ҳақининг олдиндан белгиланишидир. Оят келтирилган воқеада эса, ҳеч қандай келишув бўлмаган.

Шунингдек, айрим фақиҳларнинг фикрига кўра, Жума сурасининг 10-оятда ҳам ижара шартномаси билан боғлиқдир.

{ فَإِذَا فُضِّيتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ }

“Бас, қачонки, намоз адо қилинган, ерда тарқалиб, Аллоҳнинг фазли (ризқи)дан истайверингиз!” [1: 554].

Мазкур оят маъно ва мазмун жиҳатидан ижара шартномасига алоқаси йўқдек кўринади. Аммо “Бадониус Саноеъ” китобининг муаллифи оятни қуйидача изоҳлаган: “Ижара ақди - Аллоҳнинг фазли (ризқи) келишига сабаб бўладиган омиллардан биридир [5: 512].

Демак, оятдаги “Аллоҳнинг фазли (ризқи)дан истайверингиз!” иборасидан Аллоҳнинг марҳаматидан умид қилган ҳолда касб-камолот билан шуғалланишни тушуниш мумкин.

“Тафсиру-л-Қуръони-л-аъзим” китобида таъкидланишича: Аллоҳ таоло оятда жума намозини адо қилиб бўлган турли тарафларга тарқалиш ва Яратганнинг мараҳаматидан умид қилган ҳолда ризқ ишлари билан шуғулланишга амр қилди. Салаф уламоларидан айримлари: ким жума куни намоздан сўнг бирор нарсани сотса ёки сотиб олса, Аллоҳ таоло унга етмиш баробар барака беради [7: 122], дедилар.

Ижара шартномаси олди-сотдининг бир тури эканини инобатга олиб, оятда бошқа касблар сингари ижара шартномаси билан боғлиқ ишлар билан шуғулланишга тарғиб қилинган, деб хулоса қилиш мумкин.

Аммо айрим тафсир китобларида муфассирлар оятдаги “Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!” иборасидан мурод, ризқ билан шуғулланиш дегани эмас, балки бошқа маънони ифода қилишини айтиб ўтганлар. Жумладан, “Дурру-л-мансур” китобида Ибн Жарир Анас ибн Моликдан ривоят қилади: Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам Аллоҳ таолонинг (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) “Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!” ояти каримасининг маъноси хусусида: Бу молу давлат учун ҳаракат қилиш эмас, балки беморнинг ҳолидан хабар олиш, жанозага ҳозир бўлиш ва Аллоҳ йўлидаги биродарини зиёрат қилиш, дедилар [11: 482].

Аслида оят умумий маънони ифода қилиб шариатда мубоҳ бўлган ҳар қандай иш билан

шуғулланиш тушунилади. Балки юкоридаги ҳадис оятнинг умумийлигини хос маънога айлантираётган бўлиши мумкин. Агар шундай бўлса, мусулмонлар жума намозини ўқиб бўганидан сўнг фақат ҳадисда зикр қилинган ишлар билангина шуғулланиши жоиз, қолганлари мумкин эмас, деган тушунча келиб чиқади. Бу инсонларга қийинчилик туғдиради. Шунинг учун оятнинг маъносини умумийлигича қолдириш фойдалироқ деб ҳулоса қилиш мумкин.

Аллоҳ таоло Жума сурасининг 9-10 оятларида аввалига мусулмоларни жума намозига азон айтилган вақтида олди-сотди қилишдан қайтариб, жумладан, (وَذَرُوا النَّيِّغَ “... ва савдо-сотикни тарк қилингиз!”), деб фақатгина савдо ишларини тўхтатишга амр қилган бўлса-да, намоздан машғул қиладиган барча ишларни тарк қилиш лозим бўлади. Бу “Усулу-л-фикҳ” илмида “хос билан оммани ирода қилиш” қондаси, яъни, хос сўз билан умумий маъно ирода қилинади. Кейинги оятда эса, (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) “Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!”), деб келтирилди. Бу ўринда Аллоҳ таоло хос маънони ифода қиладиган сўзни келтирмади. Балки умумий маънони ўзини келтирди. Бу савдо-сотикдан ташқари барча турдаги касбларни ўз ичига олади. Имом Абу Мансур Мотуридий (ваф. 333/945) “Таъвилоти аҳли сунна” китобида (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) “Аллоҳнинг фазлидан истайверингиз!”), яъни, тижорат ва касб билан шуғулланингиз, деган маънони ўз ичига олади [10: 17], деган.

Айрим фикҳий манбаларда Юсуф сурасининг 72-ояти ҳам ижара шартномасининг жоизлигига далил бўлиши айтилган.

{قَالُوا تَقْدُ صَوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ}

(Жарчилардан бири) айтди: “Подшоҳнинг ўлчов идишини йўқотдик. Уни топиб келтирган кишига бир туя юк (мукофотдир). Мен шунга кафилман” [1: 244].

Имом Жассос “Мухсару-т-Таҳовий”га ёзган шарҳида қуйидагича баён қилган: “Мазкур оят ижарага далолат қиладди. Чунки унда йўқолган нарсани топиш эвазига бир туя юк белгиланди” [2: 384].

Ижаранинг асосий шартларидан бири шартномани тузиш вақтида ижарага берувчи ва ижарага олувчининг ёки уларнинг вакиллари иштирок этиши лозимдир. Оятда билдирилган таклифни қабул қилувчи шахс номаълум. Шу боис, уламолар унда билдирилган таклиф кафолат, ижара ёки

бошқа ижтимоий муносабат экани тўғрисида ихтилоф қилганлар.

Ислом ҳуқуқшунослигида мукофот эълон қилиш тарзида амалга ошириладиган келишув мавжуд бўлиб, у араб тилида الْجُعْلُ [al-ju`lu] ёки الْجَعْلَةُ [al-jiolatu] деб номлади.

Ижара ва жиёла келишувларининг фарқи шундаки, ижарада эваз, яъни ижара ҳақи ва бажариладиган иш аниқ бўлади. Жиёла келишувида эса, бериладиган эваз, яъни иш ҳақи мукофот тарзида эълон қилинади ва бажариладиган иш номаълум бўлади [6: 65]. Шунингдек, унда фақат таклиф билдирувчи бўлади. Белгиланган ишни бажарувчи номаълум бўлади [16: 480].

Оятнинг мазмунидан бажариладиган иш, яъни ўғирланган нарсани топиш ва иш ҳақи аниқ эканини кўриш мумкин. Аммо “бир туя юк” нимадан иборат эканига аниқлик киритилмаган, масалан, бугдой ёки арпа ва ҳоказо. Буни Мовардий қуйидагича изоҳлаган: бир туя юк, уларнинг урфида маълум миқдордаги нарса бўлган [4: 62]. Шу боис, оятда унга аниқлик киритилмаган.

Шунингдек, Бақара сурасининг 198-оятида ҳам ижара шартномаси билан боғлиқ масалалар ёритилган.

{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}

“(Ҳаж мавсумида тижорат билан) Раббингиздан фазл тилашингизда сизларга (ҳеч қандай) гуноҳ йўқдир” [1: 31].

Мазкур оятнинг нозил бўлиш сабаб айнан ижара масаласи билан боғлиқдир. Абу Умомадан ривоят қилинади: “Мен Ибн Умардан сўрадим: “Мен туяни етаклаб Маккага бориб келиш учун ижарага ёлладим. Мени ҳаж ибодатим дуруст бўладими? У киши: “Ният қилдингми, арафа тоғида турдингми, тош отдингми?”, деб сўради. Ҳа, деб жавоб бердим. Шунда у: бир киши (Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам)дан худди шу саволни сўради, жавоб бермадилар, Аллоҳ мазкур оятни нозил қилди”, деди [3: 193].

Оятнинг нозил бўлиш сабабига доир бошқа ҳадислар ҳам тижорат, ижара масалалари билан боғлиқдир.

Тарихдан маълумки, Макка шаҳрида ҳаж мавсумида тижорат авжига чиққан. У ерликларнинг асосий даромади ҳам шу билан боғлиқ бўлган. Ислом дини келгач, мусулмонлар ҳаж ибодатини ният қилган кишига тижорат билан шуғулланиш жоиз эмас, деган фикрга келган. Ушбу оят ҳаж мавсумида тижорат билан шуғулланиш жоизлигини

ифода қилган ва мусулмонларнинг мазкур масала юзасидан қарашларини ўзгатириган.

“Руҳу-л-маъоний” китобида қуйидагича баён қилинган. Мазкур оят ҳаж мавсумида тижорат, ижара ва бошқа касб турлари билан шуғулланиш жоизлигига далил бўлади [17: 87]. Демак, мазкур оят нафақат тижорат ва ижара балки бошқа касб билан шуғулланишни ҳам жоизлигини ифода қилади.

Натижалар ва муҳокамалар

Юқорида келтирилган оятларда ислом ҳуқуқида ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларга оид бир неча масалалар ёритилди. Жумладан, эмизлик болани эмизиш ва унинг шартлари тўғрисида баён қилинган бўлиб, унга кўра, уни эмизиш учун онасини ёки бегона аёлни ижара асосида ёллаши жоиз. Шарти шуки, онаси турмушдан ажрашган бўлиши лозим. Ижара шартномаси боланинг отаси ёки унинг ўрнини босувчи шахслар ва иккинчи томон ўртасида тузилади. Ижара ҳақиға келишув асосида аниқлик киритилади.

Ислом тарихида Шуайб ва Мусо пайғамбарлар ўртасида тузилган ижара келишуви никоҳ муносабти билан боғлиқ эмас, балки Шуайб пайғамбарнинг қўйларини боқиш эвазига тузилган. Чунки айрим уламоларнинг фикрига кўра, никоҳ муқаддас тушунча бўлиб, у ижара шартномаси асосида амалга оширилмайди.

Ислом ҳуқуқида айрим ибодатларни бажариш асосида тижорий келишувлар, жумладан ижара шартномасини амалга оширишлари жоиз. Бу қилинган иш мазкур ибодатнинг мукамал тарзда бажарилиши салбий таъсир кўрсатмайди. Масалан, ҳаж ибодатини бажариш жараёнида ижара муносабатлари билан боғлиқ турли шартномаларни амалга оширишлари мумкин.

Хулоса

Хулоса қилиб айтилганда, ислом ҳуқуқида ижара шартномаси Қуръон оятлари билан сабит бўлган.

Ислом ҳуқуқида она ва боланинг нафақаси оила бошлиғи, яъни отанинг зиммасида вожиблигини инобатга олиб, ота болани эмизиш учун ижара шартномаси асосида бегона аёлни ёллаши мумкин.

Шартномада ижара ҳақининг миқдорини белгилашда томонлар ўзаро розилиги инобатга олинади. Шунингдек, эмизигга ёлланган аёл ўзининг эҳтиёжларидан келиб чиқиб ужранинг миқдорини кўпроқ талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Боланинг ҳаётини сақлаб қолиш билан боғлиқ ҳолатларда она боласини эмизигга истисно тарзида ижара шартномаси асосида мажбурланади.

Агар боланинг отаси вафот этган бўлса, болани эмизиш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш унинг меросхўрларидан асабаларининг зиммасига лозим бўлади.

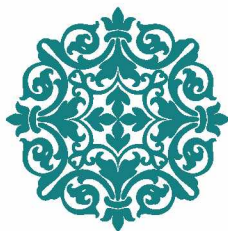
Қуръонда келтирилган Шуайб ва Мусо пайғамбар ўртасидаги келишув ислом ҳуқуқида никоҳ ижара шартномаси асосида тузилишига асос бўлмайди.

Ҳаж ибодатини бажариш жараёнида турли тижорий келишувларни, шу жумладан, ижара муносабатларига доир шартномаларни амалга ошириш жоиз.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Абдулазиз Мансуров. Қуръони карим маънолар таржимаси ва тафсири. – Т.: Тошкент: Тошкент ислом университети, 2018, – 624 б.
2. Абу Бакр Жассос. Шарҳу Мухтасару-т-Таҳовий. – Мадина: Дору-с-Сирож, 2010. 8 мужаллад/3. – 477 б.
3. Абу Лайс Самарқандий. Баҳру-л-ъулум (Тафсири Самарқандий). – Байрут: Дору-л-кутубу-л-илмий, 1993. - 3 мужаллад/1. – 600 б.
4. Абу-л-Ҳасан Мовардий. Ан-Нуқату ва-л-уъйун (Тафсири Мовардий). – Байрут: Дору-л-кутубу-л-илмий, 6 мужаллад/3. – 477 б.
5. Алодуддин Косоний. Бадоиус саноеъ фи тартибиш шароеъ. – Байрут: Дорул кутубул илмий, 2003. 10 мужаллад/5. – 512 б.
6. Ибн Арабий. Аҳком-л-Қуръон. – Байрут: Дору-л-кутубу-л-илмий, 2003. 4 мужаллад/3. – 647 б.
7. Ибн Касир Дамашкий. Тафсири-л-Қуръони-л-аъзим. – Риёз: Дору Таййиба, 1999. 8 мажаллад/8. – 600 б.
8. Ибн Манзур. Лисану-л-араб. – Қоҳира: Дорул маъориф, 13 мужаллад/4. – 506 б.
9. Ибрагимов Н. Ал-Қомус. Арабча-ўзбекча луғат/ [Матн] Ж.1. – Тошкент: Гофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 848 б.
10. Имом Мотурудий. Таъвилоту аҳли сунна (Тафсири Мотурудий). – Байрут: Дорул кутубул илмий, 2005. – 10 мужаллад/10. – 702 б.
11. Жалолиддин Суютий. Дурру-л-мансур фи-т-тафсири би-л-маъсур. – Қоҳира: “Марказ ҳижр лил бухус вад диросат лил арабийяти вал исломийя, 2003. 17 мужаллад/14. – 482 б.
12. Мулла Али Қорий. Фатҳи боби-л-ъиноя. – Байрут: Дорул аркам ибн абил аркам, 2005. 3 мужаллад/2. – 577 б.

13. Шайх Алоуддин Мансур. Қуръони-л-азим. Мухтасар тафсири. – Тошкент: Sharq, 2019, - 992 б.
14. Шайх Исмоил Ҳаққий. Руху-л-баён фи тафсири-л-Қуръон. – Байрут: Дору-л-кутубу-л-илмийя, 1971. 10 мужаллад/1. – 464 б.
15. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири хилол. 4-жуз. Тузатилган ва тўлдирилган қайта нашр. – Тошкент: Hilol-Nashr, 2013. – 640 б.
16. Шамсиддин Қуртубий. Жомеъу-л-аҳками-л-Қуръон. – Байрут: Ар-Рисала, 2006. 24 мужаллад/4. – 519 б.
17. Шихобиддин Алусий. Руху-л-маъоний. – Байрут: Дор ихёу-т-туроси-л-ъарабий. 1998. 30 мужаллад/2. – 180 б.

Шукрулло ЖЎРАЕВ*

*Имом Мотуридий халқаро
илмий-тадқиқот маркази
илмий ходими*

**“СИЯР” ИЛМИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ**

**DEVELOPMENT AND SPECIFIC FEATURES
OF THE SCIENCE OF “SIYAR”**

**РАЗВИТИЕ И ОСОБЕННОСТИ НАУКИ
«СИЯР»**

Калит сўзлар: *сияр, ислом халқаро ҳуқуқи, халқаро муносабатлар, сунна, фикҳ, ҳудуд, мазҳаб, ақида, ахлоқ, аҳд.*

Keywords: *siyar, international islamic law, international relations, sunnah, fiqh, territory, madhhab, creed, morality, agreement.*

Ключевые слова: *сияр, международное исламское право, международные отношения, сунна, фикх, территория, мазхаб, вероучение, мораль, соглашение.*

Кириш

Илк ўрта асрларда Мадинада мусулмон давлатчилигининг ташкил топиши, кейинчалик улкан ҳудудларга ёйилиши ҳамда ушбу жараёнда турли мамлакатлар билан ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйиш зарурати мусулмонлар томонидан халқаро муносабатлар фикҳига доир қоидаларни тизимлаштиришни талаб этди. Халқаро муносабатларга тааллуқли фикҳий ҳукмларга оид асарларнинг вужудга келишида халифаликдаги сиёсий вазиятларнинг турлича тус олиши ҳамда мусулмонлар томонидан олиб борилган фатҳлар алоҳида ўрин тутган. Фақиҳлар ушбу мавзуга бағишлаб алоҳида асарлар ёзганлар, халқаро ҳуқуқ қоида ва ҳукмларини батафсил ёритишга ҳаракат қилганлар. Хусусан, сийрат илми билан шуғулланган олимлар ва муҳаддислар ўз услубларидан келиб чиққан ҳолда, ушбу соҳага алоҳида эътибор қаратганлар. Натижада мусулмон

*Sh.Djurayev – Head of the Editorial-publishing Department of the Imam Maturidi International Scientific Research Center.